

עורכת: ד"ר אסתי ובמן
כרך 9, גיליון מס' 10, 7 באוקטובר 2019

סודאן: זהויות, גבולות ואידיאולוגיה במציאות משתנה

ד"ר חיים קורן*

ההיסטוריה הפוליטית של סודאן נעה בין חיפוש אחר זהותה לבין האתגרים שמציב המרחב הטריטוריאלי בו היא מצויה: מיקומה בקרן אפריקה, זיקתה אל המזרח התיכון והשפעות גומלין בין תהליכים גלובליים לבין ההתרחשויות בזירתה הפנימית.¹

מאמר זה הוא ניסיון להתחקות אחר התהליכים הפוקדים את סודאן, בעיקר בעת האחרונה. ממחצית דצמבר 2018, התגברו מאוד ההפגנות נגד המשטר שהחלו ב-2011 ובאפריל 2019 הופל השליט עומר אל-בשיר וסודאן נמצאת בתקופת מעבר. במסגרתה מנסה האליטה הצבאית השלטת יחד עם הנציגות האזרחית, המורכבת מנציגי המפגינים והחברה האזרחית, להגיע להסכמה על אופי המשטר וגיבוש האוריינטציה שתתווה את דרכה של סודאן. התהליך עודנו בעיצומו - האליטה הצבאית ונציגי האזרחים חתמו על הסכם בנייה, מונה ראש ממשלה אזרחי (עבדאללה חמדוק) ונקבע כי יערכו בחירות דמוקרטיות ב-2022, שלוש שנים מ"הצהרה החוקתית".² המהלך לווה מקרוב על ידי מנהיגים אזוריים, כראש ממשלת אתיופיה, אביי אחמד, וגובה על ידי מצרים, סעודיה, איחוד האמירויות ודרום סודאן.

המרחב הסודאני חווה תמורות ותהפוכות רבות במהלך ההיסטוריה. בלאד אל-סודאן ("ארץ השחורים") שגבולותיה והרכב אוכלוסייתה השתנו על פי צוק העתים, לא הייתה מעודה יחידה מדינית או אתנית הומוגנית. במפגש גיאופוליטי זה התהווה פסיפס אתנולוגי, חברתי, פוליטי, דתי, תרבותי וכלכלי מגוון ורחב.³ באזור המוגדר כערש תרבות לממלכות ושבטים, לדתות ופולחנים, ולכוחות קולוניאליים יש לסודאן ייחודיות משלה. הגבולות השתנו תדיר כמו גם ההרכב האתנולוגי, השבטי והדתי והיה מתח מתמיד בין גבולות לזהויות.⁴

* ד"ר חיים קורן הוא שגריר ישראל לשעבר בדרום סודאן ובמצרים, ומרצה במרכז הבינתחומי בהרצליה
¹ חיים קורן, "סודאן ונתיבותיה: בין הזירה הפנימית, שכנותיה באפריקה והטלטלה במזרח התיכון,"

אפריקה, כרך 2, גיליון מס' 10, 23 בפברואר 2017.

² Nada Rashwan, "Sudan Faction sign Agreement Paving Way to Civilian Rule," *New York Times*, August 4, 2019, accessed September 29, 2019, at

<https://www.nytimes.com/2019/08/04/world/africa/sudan-agreement.html>.

³ R.S. O'Fahey, "Islam and ethnicity in the Sudan," *Journal of Religion in Africa*³

26, No. 3 (1996), p. 259.

⁴ P.M. Holt, M.W. Daly, *A History of the Sudan: From the Coming of Islam to the Present Day*⁴
(London, 2000).

חלק ניכר ממבנה החברה השבטית בסודאן שזור במסורת הצופית באסלאם ומושתת על השתייכות למסדרים צופיים (טריקות צופיות). מרקם חברתי-פוליטי-דתי זה הביא את האליטה הפוליטית לגבש חזון של מדינה ערבית שהנילוס בלב הווייתה וזיקתה הדתית היא מוסלמית. אידיאולוגיה זו לא הייתה נחלת חלקים נרחבים באוכלוסייה, בעיקר בדרום המדינה ובמערבה.

תהליך עיצוב המימד הטריטוריאלי של סודאן המודרנית, כמו גם תהליך גיבוש זהותה נמשך מאז קבלת העצמאות (1956) ופרישת הדרום מהמדינה הסודאנית והכרזת עצמאותו ביולי 2011. במרוצת הדורות התגבשה דינמיקה מורכבת שנשאה לפרקים אופי של תרבות פוליטית לוחמנית ואלימה. ניתן להניח שדפוס זה הקרין על ניהול מדיניות הפנים והחוץ של סודאן גם בעידן הנוכחי. עומר אל-בשיר שעלה לשלטון בהפיכה צבאית ב-1989 בגיבויו של איש הדת חסן אל תוראבי עיצבו בהדרגה מחדש את האידיאולוגיה השלטת והפכו במהלך כשלושה עשורים את סודאן למדינת אסלאם רדיקלי התומכת בדיכוי הולך וגובר של האוכלוסייה האזרחית במדינה ובטרור חיצוני, דבר ששייך אותה ל"ציר הרשע" לצד איראן ואל-קאעדה. ארה"ב שלא הסכינה עם המשטר המסייע לטרור ומפר זכויות אדם הטילה עליה סנקציות כבר ב-1997, ובעקבות תמיכת סודאן בצדאם חסיין במלחמת המפרץ הראשונה ובפיגועי ההתאבדות בשגרירויות ארה"ב בקניה ובטנזניה ב-1998 גם האו"ם הטיל עליה סנקציות. בשל סנקציות אלה ובשל התעקשותו של בשיר לשמר את האידיאולוגיה האסלאמית הרדיקלית ולתמוך בגורמי טרור התדרדרה המדינה למשבר כלכלי ולמשטר של דיכוי ומלחמות אזרחים. המלחמה בין צפון סודאן לדרומה, שהחלה ב-1955, עוד לפני קבלת העצמאות, נמשכה ואליה נוספה המלחמה בדארפור שהגיעה לשיאה בשנים 2005-2003 בגינוסייד המוני בתושבי האזור.⁵ אלה הגבירו את האלימות והשסעים בחברה הסודאנית: ערבים מול אפריקנים, מרכז מול פריפריה, ומוסלמים מול נוצרים ואנימיסטים. מדיניות מוכוונת, כוחנית ואלימה זו של המשטר כנגד האוכלוסיות המודרות (אפריקנים-נוצרים בדרום ואפריקנים מוסלמים בדארפור) יצרה התמרמרות רבה ולחץ הולך וגובר, אף מצד אוכלוסייה הפריבילגית של הערבים-מוסלמים בצפון.

ה"אביב הערבי" שפקד את האזור ב-2011 והענתקת העצמאות לדרום סודאן נטעו תקווה בקרב אזרחים סודאנים רבים שהנסיבות החדשות ייצרו דינמיקה שתוביל להפלת המשטר הדכאני. מחאות שונות של מגזרים שונים פרצו מאז - שביתות רופאים, בעלי מאפיות, תחנות דלק וסטודנטים, אך רק ההפגנות ההמוניות נגד משטר בשיר ממחצית דצמבר 2018 הובילו להדחת בשיר על ידי הצבא ב-10 באפריל 2019. את מושכות השלטון נטל תחילה שר ההגנה הסודאני עוואד אבן עוף, שנחשב למקורב לבשיר, אך הוא נאלץ להתפטר לאחר יממה בעקבות דרישת המפגינים. החליף אותו עבד אל-פתאח אל-בורהאן, אף הוא ממקורבי בשיר, ששימש כמפקד הכוחות הסודאניים, הנלחמים בתימן במסגרת הקואליציה הערבית בהנהגת סעודיה.

רוב הכוחות האלה משתייכים למיליציות הגיינג'אויד שביצעה (ועודנה מבצעת) את הגינוסייד בדארפור, ושבעטייה הואשמו ב-2009 בשיר ושרים נוספים במשטרו בפשעים נגד האנושות על ידי

---

⁵ מספר ההרוגים בגינוסייד נאמד ב- 350,000-500,000. ראו: V. Tanner & J. Tubiana, *Divided They Fall: The Fragmentation of Darfur's Rebel Groups* (Geneva, 2007).

בית-הדין הבינלאומי בהאג, ומאז הם מבוקשים על ידו.⁶ אל-בורהאן הבטיח "לעקור את המשטר [הקודם]" והורה על שחרור מאות עצירים פוליטיים שנעצרו על פי חוקי מצב החירום שעליו הכריז בשיר בסוף פברואר.⁷ תמיכת המדינות הערביות במשטר הצבאי-אזרחי החדש משקפת את המאבק האזורי רחב ההיקף נגד מה שהן מגדירות "תנועות קיצוניות", ובראשן תנועת האחים המוסלמים. מדינות אלו רואות במהפכה העממית בסודאן ובהדחת בשיר סכנה ליציבות האזורית, העשויה להגביר את הכאוס המתחולל במזרח התיכון מאז פרוץ אירועי "האביב הערבי". שר החוץ של איחוד האמירויות, אנוור גרגש, הביע את תמיכת האמירויות ב"חילופי שלטון מסודרים ויציבים" בסודאן וקבע כי "חוינו כאוס כללי באזור, ואנחנו לא צריכים עוד ממנו."⁸ זאת, למרות שמשטרו של בשיר היה מזוהה בעצמו עם תנועת האחים המוסלמים ואף סיפק מקלט ב-2013 לאנשי האחים המוסלמים שנמלטו ממצרים לאחר ההפיכה של עבד אל-פתאח אל-סיסי. גם העיתונאי הסעודי הוותיק עבד אל-רחמן אל-ראשד שהגדיר את משטר בשיר בתור "זרוע של האחים המוסלמים" והסביר, שהאירועים בסודאן הם חלק ממאבק אזורי כנגד "ההתקדמות המסוכנת של תנועות קיצוניות."⁹ תמיכת המדינות הערביות במשטר הצבאי נעוץ בשאיפת סעודיה ואיחוד האמירויות לשמר את השתתפות הצבא הסודאני במלחמה בתימן כחלק מהקואליציה הסעודית.¹⁰ התחושה בקרב המפגינים ובחלקים גדולים של הציבור היא שהמועצה הצבאית תמסמס עם הזמן את ההבנות וההסכם עם הפלג האזרחי שבשלטון ולבסוף תשליט את מדיניותה, שתהיה מעין המשך למשטר האוטוריטרי הקודם, ותזכה לגיבוי ממדינות האזור.

מאז הדחתו של בשיר מתנהלים בסודאן מאבקים ברבדים שונים. ברמה הפנים-מדינתית מתנהל מאבק בין הצבא שמעוניין לשמר בידיו את השליטה לבין המפגינים המבקשים לכוון משטר אזרחי. גם הממשלה המשותפת שהוקמה מתקשה לגשר על פערים. המאבק השני מתנהל ברמה האזורית וסובב סביב סוגיית התמיכה של סעודיה, איחוד האמירויות ומצרים במשטר הצבאי. המדינות הללו שואפות לייצב ולעצב את הסדר הפוליטי בסודאן שלאחר בשיר ולמנוע את עליית כוחו של האסלאם הפוליטי או של גורמים אחרים הנוגדים את האינטרסים שלהן. אולם, מעורבותן בענייני סודאן נתפשת על-ידי המפגינים כהתערבות זרה ושלילית. ההתנגשות בין מאבקים אלו אינה שוככת. חרף ההתקדמות במגעים בין האליטה הצבאית לבין נציגי האזרחים ולמרות הסכם שנחתם ביניהן, על פיו מונה ראש ממשלה אזרחי וסוכם על תאריך לבחירות דמוקרטיות, לא ברור אם ההסכם יחזיק מעמד. אך הגיבוי הבינלאומי להסכם מותיר תקווה לשינוי הקו הפוליטי שרווח עד כה ולשיפור חיי האזרחים. ככל הנראה, יידרש תהליך ארוך ומורכב כדי להביא ליתר יציבות בסודאן ולהתמודדות עם בעיותיה הפנימיות. משמעות האירועים המתמשכים בסודאן חורגת מגבולותיה ולמעורבותם של כוחות אזוריים וגורמים בינלאומיים נועד תפקיד בעיצוב פניה לעתיד.

⁶ "Al-Nur Renews Rejection to join Sudan's Peace Process after Meeting Hamdok," *Sudan Tribune*, September 29, 2019, accessed October 3, 2019, at <http://www.sudantribune.com/spip.php?article68214>.

⁷ חיים קורן ואדם הופמן, "פני סודאן לאן?!", ביהייב, מרכז דיין, כרך 5, גיליון 7, במאי 2019.

⁸ @AnwarGargash, April 30, 2019, accessed October 3, 2019, at <https://twitter.com/AnwarGargash/status/1123470302317621248>.

⁹ Abdualrahman al-Rashed, "Ousting Islamist rulers an important development", *Arab News*, April 29, 2019, accessed October 3, 2019, at <https://www.arabnews.com/node/1489861>.

¹⁰ Georgio Cafiero, "The Geo politics of Sudan's Transition after Bashir", *Lobe Log*, April 15, 2019, accessed October 3, 2019, at <https://lobelog.com/the-geopolitics-of-sudans-transition-after-bashir/>.